

FILOZOFICKÝ POHLED NA ROVNOST ŽIEN A MUŽOV: PERSPEKTÍVA J. S. MILLA

MARIANA SZAPUOVÁ, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

SZAPUOVÁ, M.: Philosophical View on the Equality of Women and Men: The Perspective of J. S. Mill
FILOZOFIA 60, 2005, No 2, p. 103

The paper highlights some of John Stuart Mill's views on the problem of gender equality, as expressed in his *The Subjection of Women*. The paper outlines the historical context of Mill's conception and gives an analysis of his criticism of social conditions which lead to the subordination of women. It shows also the philosopher's main ideas and arguments for equality and friendship between women and men. Attention is paid also to several main lines of contemporary reception of Mill's views from the perspective of feminist philosophy.

1. Úvod. Hoci súčasná feministická reflexia tradičného filozofického kánonu je rôznorodá a vnútorne bohatá diferencovaná, jedným zo spoločných motívov, prítomných vo väčšine feministických reflexií západného filozofického myslenia, je polemický tón, až kritický postoj voči viacerým uznávaným postavám tohto kánonu, voči klasickým a vplyvným filozofickým systémom minulosti. Terčom početných kritik feministických filozofií sú isté prejavy viac alebo menej otvorenej mizogýnie a znevažovania žien, ktoré sú prítomné v myšlienkových systémoch mnohých vplyvných autorít vo vývine filozofie, ako aj prvky androcentrizmu, ktorý sa vo feministickej kritike filozofie chápe ako „jednostranná a nerefektovaná orientácia v nastoľovaní otázok, v spôsoboch prístupov a v interpretáciách sebachápania a chápania sveta mužským rodom“ ([4], 5). Samozrejme, už aj vzhľadom na nesmiernu rôznorodosť a bohatosť toho, čo nazývame západnou filozofickou tradíciou, akékoľvek univerzalizujúce sudy by boli prinajmenšom zjednodušujúce. Napriek tomu je fakt, že v panteóne veľkých filozofov by sme nenašli mnoho autorov, ktorí pozitívne prispeli k rozpracovaniu viacerých otázok týkajúcich sa postavenia žien v spoločnosti či problematiky rodovej rovnosti, tematizovaných v súčasnosti najmä feministickou filozofiou. Jedným z tých, ktorí sa zreteľne vyčlenili z androcentrickej tradície západnej filozofie, bol John Stuart Mill, ktorý – aj podľa názoru viacerých súčasných feministických filozofií – výrazne prispel k rozvoju feministickej filozofie a teórie vo všeobecnosti (pozri napr. [2], 109).

Takéto pozitívne hodnotenie zo strany feministických filozofií si Mill vyslúžil vďaka tomu, že svoj záujem o problematiku emancipácie žien prejavoval intenzívne a dlhodobo, a to nielen v teoretickej rovine, ale aj v rovine svojej politickej angažovanosti v prospech ženského hnutia druhej polovice 19. storočia. Súčasné teoretičky a teoretici feminizmu sa zhodujú v názore, že J. S. Mill spolu s ďalšími teoretičkami osvieteného liberálneho feminizmu (spomenúť treba najmä M. Wollstonecraftovú, Millovu manželku Harriet Taylorovú a jej dcéru Helen Taylorovú) vo svojich prácach

nielen jasne pomenovali hlavné problémy týkajúce sa postavenia žien v spoločnosti, ale Mill podal aj ich brilantnú filozofickú analýzu, a tým vlastne vytýčil základný rámec liberálnej feministickej politickej teórie. Vo svojej štúdií sa chcem pokúsiť o bližšie osvetlenie Millovoho teoretického odkazu v otázke ženskej emancipácie a rodovej rovnosti¹ a zamyslieť sa nad jeho víziou partnerského vzťahu medzi ženami a mužmi založeného na princípe rovnosti. V prvej časti štúdie načrtnem kontexty, v ktorých sa Millove názory na situáciu žien formovali, či už ide o okolnosti jeho osobného života, alebo o kontext jeho verejnej a politickej činnosti. V ďalšej časti príspevku po stručnom zhrnutí základných argumentov filozofa, ktorými obhajuje princíp rovnosti mužov a žien, budem venovať pozornosť tým Millovým názorom na problém emancipácie žien a na otázky týkajúce sa úlohy žien v spoločnosti, ktoré považujem za najpodstatnejšie nielen v dobovom kontexte, ale aj z hľadiska súčasnosti, a ktoré možno považovať dodnes za hodné pozornosti. Budem sa pritom opierať o Millovu esej *Poddanstvo žien*, v ktorej sú jeho názory vyjadrené najhutnejšie a ktorá právom býva považovaná za manifest liberálneho feminizmu 19. storočia. V poslednej časti textu načrtnem niektoré línie reflexie Millových názorov zo strany súčasnej feministickej filozofie.

1. Historický kontext formovania Millových názorov. John Stuart Mill patrí k tým postavám západnej intelektuálnej tradície, ktoré nielen výsledkami svojej filozofickej tvorby, svojimi teoretickými koncepciami, ale aj príbehmi svojich životov dodnes priťahujú pozornosť filozofov, životopiscov či historikov. Ako je známe, John Stuart Mill nebol typickým akademickým filozofom a vedcom, svoju tvorbu nikdy nechápal ako čisté teoretizovanie, ale bol aj aktívnym verejným činiteľom a známym publicistom, ktorý s ambíciami sociálneho reformátora sa zapájal do riešenia spoločenských problémov vznikajúcich v kontexte jeho doby. Mill bol húževnatým účastníkom politických debát, predovšetkým o otázkach týkajúcich sa právnej a politickej reformy. Svoje liberalistické politické názory inšpirované utilitaristickým teoretickým východiskom prezentoval v nespočetných článkoch už v mladosti – vo viacerých z nich tematizoval problém, ktorý sa preňho stal predmetom celoživotného záujmu, a to problém emancipácie žien a ich postavenia v spoločnosti; tejto téme sa venoval teoreticky, publicisticky aj politicky aj v neskorších obdobiach svojho života, osobitne počas svojej krátkej politickej kariéry ako poslanec britského parlamentu.

Od konca 50-tych rokov 19. storočia až do svojej smrti bol podporovateľom a aktívnym účastníkom rozvíjajúceho sa ženského hnutia, výrazne sa angažoval v politickom boji proti rôznym formám diskriminácie a znevýhodňovania žien, za ich občianske a politické práva, za mnohé politické a sociálne reformy týkajúce sa postavenia žien v spoločnosti, osobitne vo sfére vzdelávania. Aj po smrti svojej manželky spolu

¹Hoci termín „rod“ sa stal súčasťou feministického teoretického arzenálu v 70-tych rokoch 19. storočia v rámci tzv. druhej vlny feminizmu, kde sa používa na označenie sociálne podmienených rozdielov medzi ženami a mužmi a na označenie sociálne a kultúrne konštruovanej ženskosti či mužskosti (bližšie pozri [9], 32, 38), vzhľadom na celkový charakter a intenciu Millových názorov formulovaných v tejto eseji sa domnievam, že používanie tohto termínu je celkom namieste. Budem sa pritom pridržať aj pôvodnej Millovej terminológii a používať aj termín „pohlavie“ (anglicky „sex“).

s jej dcérou, už spomenutou Helen Taylorovou, ktorá ho sprevádzala až do jeho smrti, aktívne spolupracoval a korešpondoval s viacerými vedúcimi osobnosťami formujúceho sa ženského hnutia, intelektuálkami a aktivistkami bojujúcimi za občianske práva žien, hlavne za volebné právo a za právo na vzdelanie. Spomenúť treba v tejto súvislosti napr. Florence Nightengaleovú, Barbaru Bodichonovú, Emily Daviesovú či Harriet Martineauovú. Mill korešpondoval aj s Elizabeth Cady Stantonovou, líderkou prvého organizovaného ženského hnutia v USA a autorkou slávnej *Deklarácie citov* z roku 1848, manifestu požiadavky rovnosti žien a mužov. V r. 1865 sa stal poslancom britského parlamentu a podľa niektorých historických prameňov bol vôbec prvým kandidátom na takúto pozíciu, ktorý do svojho politického programu zahrnul volebné právo žien. Počas svojho krátkeho pôsobenia vo funkcii poslanca (v rokoch 1865 – 1868) inicioval a podporoval viaceré legislatívne reformy zamerané na zlepšenie situácie žien, podporoval napr. zákon o rozvode, v r. 1866 predložil v parlamente petíciu za volebné právo žien, o rok neskôr navrhol prijať dodatok k Návrhu zákona o reforme (Reform Bill), na základe ktorého by do tohto zákona bola zahrnutá aj otázka právneho postavenia žien; a v roku 1868 obhajoval zákon, ktorý mal umožniť, aby vydaté ženy mohli disponovať vlastníctvom (Married Women's Property Bill). Aj keď tieto Milllove politické iniciatívy neboli v tom čase korunované úspechom (volebné právo žien vo Veľkej Británii bolo zavedené v r. 1918), filozofova zásluha je na tomto poli neodškriepiteľná – tým, že problém obhajoby občianskych a politických práv žien otvoril na parlamentnej pôde, pozitívne ovplyvnil nielen politické hnutie za rovnoprávnosť žien vo svojej vlasti aj v USA, ale aj celkovú názorovú klímu vo svojej spoločnosti a sprostredkovane aj v ďalších krajinách.

J. S. Mill, ako som už vyššie naznačila, patrí k tým nepočítnym filozofom, ktorí otázku postavenia žien a ženských práv považovali za mimoriadne dôležitú a hodnú pozornosti. Najvýstižnejším a argumentatívne najrozpracovanejším vyjadrením jeho názorov je rozsahom veľký, obsahovo však o to dôležitejší spis *Poddanstvo žien*, ktorý Mill napísal v r. 1861 a ktorý bol publikovaný o osem rokov neskôr. Práca vyvolala živý ohlas a nadšený súhlas predovšetkým vo formujúcom sa ženskom hnutí, v nie príliš početných kruhoch bojovníčok za občianske práva žien nielen v Británii, ale aj v Spojených štátoch amerických. Nepochybne stojí za zmienku, že Millov spis vyvolal nadšenú reakciu aj u niektorých českých feministiek 19. storočia, v českom preklade Charlotty G. Masarykovej vyšiel v r. 1890 v Časopise českého studentstva. Prijatie práce mimo týchto kruhov, hlavne filozofmi a politikmi – ak sa jej vôbec venovala pozornosť – sa pohybovala v dobovom kontexte na širokej škále: od rozpačitého prijímania autorových názorov až po pobúrené a totálne odmietnutie; neraz sa stala aj terčom zosmiešňovania alebo sa obchádzala mlčaním (bližšie pozri [8], 396). V každom prípade platí, že tento Millov spis sa nedostal natrvalo do centra pozornosti akademických filozofov, nebýva súčasťou akademických či štandardných a učebnicových výkladov Millovej filozofie. Nehľadáme teraz všetky dôvody tejto poľutovaniahodnej skutočnosti, hoci sa oprávnene možno domnievať, že aj samotná téma mohla prispieť k nižšiemu záujmu filozofov neskoršieho obdobia – veď pre európsku filozofickú tradíciu je skôr typický nezáujem o problém politickej a sociálnej nerovnosti žien, resp.

v jej rámci sa neraz stretávame skôr s obhajobou a legitimizáciou ich subordinovanej pozície. V tejto súvislosti Mill predstavuje jasnú výnimku (samozrejme, nie jedinú) v západnej filozofickej tradícii a za veľmi významné možno považovať jeho argumenty, ktorými upozorňuje na význam a dôležitosť témy. Mill dôrazne upozorňuje na závažnosť problematiky postavenia žien v kontexte otázok rozvoja celej spoločnosti a formuluje výzvy, aby sa k nej pristupovalo bez predsudkov a s plnou vážnosťou. Podobne tvrdí, že pokiaľ ide o odlišnosti medzi ženami a mužmi, hoci skoro každý si myslí, že je kompetentný sa k tejto téme vyjadriť, opak je pravdou; veď v spoločnosti – dodajme, že nielen v jeho dobe – chýba seriózne, predsudkami nezaťažené poznanie a na ňom založená argumentácia. Z týchto autorových úvah zaznieva silná kritika tradičnej nevhľadnosti jednotlivých oblastí vedenia vrátane filozofie, proti ženám.

Z Millovej *Autobiografie*, vydananej v roku jeho smrti, sú pomerne známe osobnosti, okolnosti a udalosti, ktoré ovplyvnili jeho filozofické aj politické presvedčenia vrátane jeho názorov na pozíciu žien v spoločnosti. Práve v jeho názoroch na túto problematiku sa najvýraznejšie prejavil vplyv jeho manželky Harriet Taylorovej, význam pôsobenia ktorej na vlastnú tvorbu, intelektuálny a morálny rozvoj vo viacerých svojich prácach, predovšetkým vo svojej *Autobiografii*, vysoko ocenil ten najkompetentnejší, John Stuart Mill. S Harriet Taylorovou sa zoznámil v roku 1830 a od tej doby ich spájali silný emocionálny a intelektuálny vzťah – manželstvo uzavreli po vyše 20-ročnom priateľstve a intelektuálnej spolupráci v r. 1851 po smrti jej manžela. Vzťah týchto dvoch nepochybne výnimočných a nekonvenčných osobností, ktoré svojimi názormi na spoločnosť, politické otázky a kultúru, a hlavne názormi na postavenie žien a na rodové vzťahy, ďaleko prekročili horizont názorov panujúcich v ich dobe, priťahovala – a stále priťahuje – pozornosť. Ich nesmierne intenzívna intelektuálna spolupráca a silná emocionálna väzba vzbudzovala teoretický záujem i zvedavosť, rozličné úvahy i pochybnosti; dlho pretrvával spor ohľadom autorstva niektorých textov, publikovaných hlavne v 40-tych rokoch o rozličných politických témach, nevynímajúc problém emancipácie žien a otázku ženských práv; tiež sa už popísalo naozaj veľa o vplyve Harriet Taylorovej na Millovu osobu a filozofickú tvorbu, osobitne na jeho feminizmus. Tu treba poznamenať, že v súčasnosti už existuje pomerne bohatý historicko-filozofický a biografický výskum, venovaný vzťahu J. S. Milla a H. Taylorovej, mnohé práce sa venujú hodnoteniu vplyvu Harriet na myšlienkový vývin Johna Stuarta. Toto hodnotenie sa pohybuje na škále od odmietavej kritiky H. Taylorovej cez podceňovanie jej prínosu až po jeho pozitívne uznanie, až nadhodnotenie (bližšie pozri [3], 88 – 108; [7], 209). Nazdávam sa, že tieto otázky možno považovať nielen za zaujímavé z hľadiska tvorby oboch mysliteľov, ale aj za relevantné z hľadiska všeobecnejšie ladených úvah o zástoji žien v dejinách filozofie a myslenia vo všeobecnosti.

2. Kritika nerovnosti medzi mužmi a ženami a vízia spravodlivého usporiadania vzťahov medzi pohlaviami. Millova kritika spoločenského postavenia žien je rámcovaná jeho rozborom povahy spoločenskej nespravodlivosti, vylučujúcej ženy zo sféry rozhodovania a spravovania vecí verejných. Jadro týchto názorov formuluje hneď úvode svojho spisu o poddanstve žien – „totiž že princíp, ktorý riadi existujúce

spoločenské vzťahy medzi pohlaviami – právne podriadenie jedného pohlavia druhému – je sám osebe zlý... a... by sa mal nahradiť princípom dokonalej rovnosti“ ([6], 9). Podľa Milla takéto nespravodlivé usporiadanie vzťahov medzi pohlaviami je jednou z hlavných prekážok rozvoja človeka a celej spoločnosti. Filozof tu podrobne analyzuje negatívne dôsledky nerovnosti medzi ženami a mužmi, dopadajúce podľa jeho názoru na obidve pohlavia; neraz podčiarkuje, že tieto negatívne dôsledky nepociťujú len ženy, ale aj muži. Na vykreslenie vzťahov medzi ženami a mužmi Mill používa z dnešného hľadiska možno provokujúci, až iritujúci obraz otroctva, pričom, ako sa zdá, nemyslí tým voľnú metaforu, ale celkom výstižnú analógiu. Subordinácia žien v jeho očiach je nepochybne historickým anachronizmom, ktorý sa v modernej liberálnej spoločnosti, uznávajúcej princípy slobody a spravodlivosti „vyníma ako izolovaný fakt; ako ojedinelé narušenie toho, čo sa stalo ich fundamentálnym zákonom; ako jediný relikv starého sveta myslenia a praxe“ ([6], 33). Ako som už vyššie naznačila, J. S. Mill je významným predstaviteľom liberálneho feminizmu 19. storočia, avšak čo sa týka otázky príčiny pretrvávania nerovného, podriadeného postavenia ženy, jeho názory pripomínajú miestami skôr radikálny než liberalisticky orientovaný prúd feministického myslenia – tvrdí totiž, že popri pretrvávajúcich zvykoch a stereotypoch je to predovšetkým záujem mužov, čo udržuje ženy v subordinovanej pozícii. Vylúčenie žien z verejného života korení hlavne vo vóli a túžbe mužov, „aby sa zachovala ich podriadenosť v domácom živote; pretože prevažná väčšina mužského pohlavia ešte nedokáže prijať myšlienku spoluzitia s niekým seberovným“ ([6], 75). Poddanstvo žien Mill vníma v kontexte svojej viery vo všeobecnú prosperitu a všeobecný ľudský a spoločenský pokrok. Nerovnosť žien podľa jeho názoru stojí v ceste spoločenského pokroku a stáva sa zároveň aj závažnou prekážkou individuálneho rozvoja a slobody. Práve od tohto bodu odvíja svoj argument v prospech nutnosti odstránenia poddanstva žien a jeho nahradenia takými vzťahmi medzi ženami a mužmi, ktoré sú budované na báze rovnosti, partnerstva a individuálnej slobody.

Millov názor, podľa ktorého politický a domáci, súkromný život sú navzájom úzko prepojené, patrí medzi tie jeho postrehy, ktorými značne predstihol svoju dobu a vybočil aj z rámca tradičného liberalistického chápania dištinkcie medzi verejnou a privátnou sférou. Diskriminácia žien vo verejnej sfére vyviera podľa jeho názoru z túžby mužov ovládnuť ženu vo sfére rodiny, preto zdôrazňuje, že odstránenie subordinovaného postavenia žien si vyžaduje reformu manželského práva a zákona. Treba pritom poznamenať, že postavenie žien v manželstve na základe dobového manželského zákona považuje Mill za dôležitý aspekt širšieho problému subordinovanej pozície žien v spoločnosti.

Vzťahy medzi pohlaviami charakterizuje ako vzťahy dominancie a subordinácie a tvrdí, že najúčinnjším faktorom vytvárania a potvrdzovania, upevňovania vzťahov dominancie a subordinácie je inštitút manželstva, manželská zmluva. Preto požaduje reformu manželského zákona, ktorá podľa jeho presvedčenia následne povedie k zmene domácej aj verejnej sféry. Právny stav umožňuje dvojnásobné obmedzovanie slobody žien – podľa Milla ženy nie sú slobodné v manželstve a zároveň nemajú slobodu voľby pri rozhodovaní o tom, či vstúpiť alebo, nevstúpiť do manželstva. Táto nemožnosť

nevydať sa je zapríčinená nemožnosťou získať vzdelanie, a tým sa stráca aj možnosť zabezpečiť si živobytie, takže pred ženami je otvorená iba jediná životná cesta – stať sa manželkou a matkou. Vstupom do manželstva však žena vstupuje do pasce, do sféry neslobody, stráca úplne svoje postavenie, ktoré by nebolo závislé od manžela; podľa práva manželstva vystupujú ako „jedna osoba“, a tou jednou osobou je manžel – podľa zákona je to manžel, kto disponuje ženiným majetkom a jej telom, on je v podstate jej majiteľom, vlastníkom. Mill však nezostáva len pri kritike dobovej zákonnej úpravy manželstva, ale načrtáva aj svoju víziu partnerského vzťahu založeného na princípe rovnosti, zdôrazňujúc, že rovnosť manželov je „nielen jediný spôsob, akým sa môže tento konkrétny vzťah dať do súladu so spravodlivosťou na oboch stranách a viesť k šťastiu obidvoch, ale je to aj jediný spôsob, ako zabezpečiť každodennému životu ľudí školu morálnej kultivácie v akomkoľvek vznešenejšom význame“ ([6], 66).

Odstránenie diskriminácie žien si ale vyžaduje nielen zmenu zákonov, ale aj výrazné zmeny vo sfére participácie žien na verejnom a politickom živote. Mill ponúka množstvo argumentov, aby spochybnil a odvrhol predsudky voči vstupu žien do sféry zamestnania a platenej práce, do výhodných pozícií, do vyššieho vzdelávania a politiky a aby ukázal, že ženám treba zabezpečiť voľný vstup do všetkých oblastí, do všetkých funkcií a zamestnaní, na ktoré mali doteraz monopol len muži. Mill v súlade so svojím liberalistickým filozofickým presvedčením hlása, že samotný princíp spravodlivosti vyžaduje, aby ženám boli priznané tie isté práva, aké patria mužom, a že rovnosť žien a mužov v rovine práv povedie k spravodlivému usporiadaniu ich vzťahov vo všetkých sférach sociálneho a politického života. Nerovnosť podľa neho vedie k neslobode, vytvára vzťahy dominancie, v ktorých ženy sa musia prispôbovať v najrozličnejších oblastiach a najširšom zmysle slova mužom.

Millove úvahy o poddanstve žien jasne prezrádzajú autorovu utilitaristickú pozíciu a zároveň sú jeho práce pevne zakotvené v anglickej liberalistickej tradícii. Situácia polovice ľudstva, ktorú Mill opisuje termínmi útlaku, neslobody, poddanstva a otroctva, nielenže je v príkrom rozpore s princípmi rovnosti a individuálnej slobody, ale je aj vážnou prekážkou spoločenského a plného ľudského rozvoja a šťastia; útlak žien „vysušuje prvotný prameň ľudského šťastia a nebadateľne ochudobňuje ľudstvo o všetko, čo robí život pre jednotlivého človeka hodnotným“ ([6], 147). Potrebu a nutnosť oslobodenia žien, resp. odstránenia ich podrobenia John Stuart Mill zdôvodňuje hlavne tým, že iba ono vytvára priestor pre každého jednotlivca, teda nielen pre ženy, ale aj pre mužov, aby plne rozvinuli svoje vlastné osobnostné predpoklady a schopnosti a realizovali najvyššiu mieru svojho vlastného osobného šťastia, od čoho následne závisí koniec koncov aj rozkvet spoločnosti ako celku. V pozadí tejto argumentácie nie je ťažké rozpoznať utilitaristický princíp „najväčšieho možného šťastia čo najväčšieho počtu ľudí“, ktorý Mill obratne využíva tak pri kritike existujúcich pomerov, ako aj pri zdôvodňovaní vlastných návrhov reforiem, vedúcich k odstráneniu podriadenosti žien.

Druhý princíp, podľa ktorého Mill rozvíja svoju argumentáciu, je liberalistický princíp rovnosti a slobody je myšlienka, podľa ktorej ľudia sú si rovni vo svojich právach bez ohľadu na pohlavie. Preto fakt, že sa niekto narodí ako žena, by nemal určovať celoživotnú pozíciu tohto človeka a ani filozofia, ani všeobecne rozšírené

názory by nemali „posväcovať to, že ak sa niekto narodí ako dievča, a nie ako chlapec, lebo ako černochoch, a nie ako beloch, či ako neurodzený, a nie ako šľachtic, rozhodne to o jeho postavení na celý život a zablokuje mu to všetky vyššie spoločenské postavenia a takmer všetky dôstojné zamestnania“ ([6], 32). To tvorí jadro liberálnej politickej teórie. Táto Millova myšlienka dodnes tvorí jednu z fundamentálnych predpokladov a centrálnych téz liberálneho feminizmu.

Inými slovami, Millova argumentácia sa odvíja od dvoch základných predpokladov či téz, ktoré prenikajú jeho úvahami zhrnutými v *Poddanstve žien*: Podľa prvej tézy rovnosť žien pred zákonom je požiadavkou, ktorá vychádza zo samotného princíp spravodlivosti, pretože spoločenská spravodlivosť ani individuálna sloboda bez nastolenia takejto rovnosti nemôže byť realizovaná. Druhé východisko tvorí téza o sociálnej užitočnosti, výhodnosti prekonania vzťahov dominancie a subordinácie v celospoločenskom meradle. Tieto dva predpoklady sa spájajú do jednej tézy fundamentálneho významu, ktorá tvorí kosť základného Millovoho argumentu. Podľa tejto tézy nerovnosť žien a mužov je aj nespravodlivá, aj škodlivá, a to tak pre celú spoločnosť, ako aj pre každého jednotlivca, tak pre ženy, ako aj pre mužov. Samozrejme, môžu tu vzniknúť isté pochybnosti o samotnej kompatibilitate týchto dvoch princípov, alebo aj otázky týkajúce sa toho, či vedúcim, hlavným princípom, ktorým sa Mill vo svojej práci riadi, je liberalistický princíp rovnosti, alebo utilitaristický princíp užitočnosti (pozri [8], 400, 419). Zdá sa ale, že Mill vhodne a z hľadiska presvedčovacej sily svojej argumentácie aj účelne spája oba tieto princípy, keď sa pýta na úžitok, aký by ľudstvu priniesli ním navrhované zmeny v postavení žien v manželstve, ale aj vo verejnej sfére politiky, v oblasti profesijného uplatnenia, vzdelávania a výchovy, t. j. keď sa pýta na úžitok, aký by odstránenie právnej nespôsobilosti žien a ich akceptovanie ako rovných s mužmi vo všetkom, čo patrí k občianstvu, prinieslo. Jeho otázka *Cui bono?* a jeho odpovede, argumentujúce v prospech užitočnosti odstránenia nerovnosti pre celú spoločnosť, nie sú veľmi vzdialené ani od súčasného verejného diskurzu napr. o zastúpení žien v politike v našich podmienkach, kde sa neraz formuluje otázka o tom, prečo by malo byť zastúpenie žien v politickej reprezentácii vyššie. V pozadí tejto otázky sa skrývajú ďalšie, zamerané predovšetkým na účel: K čomu by mala zmenená situácia smerovať?, Čo od nej očakávame?, Aký z toho budeme mať úžitok?, Na čo by to bolo dobré? Orientácia na užitočnosť či výhodnosť je v Millovej eseji celkom zrejmalá a v istom zmysle z hľadiska celkového kontextu jeho filozofickej orientácie, osobitne z hľadiska jeho utilitarizmu, ale aj z hľadiska jeho politickej činnosti a cieľov, aj pochopiteľná. Myslím však, že aj tak sa možno – a aj treba – pýtať, či je táto otázka dobrá a prijateľná. Máme požadovať vyššie zastúpenie žien vo verejnej sfére, v politike, ale aj v ekonomike – napr. na vyšších manažérskych postoch, v podnikaní – a vôbec v rozhodovacích pozíciách preto, lebo od toho očakávame nejaký úžitok, prospech pre celú spoločnosť, nejakú pozitívnu zmenu? Napr. vnášanie tzv. ženských hodnôt, jemnejších, kultivovanejších spôsobov práce a komunikácie, viac empatie, vyššiu citlivosť voči niektorým témam a pod.? Samozrejme, takáto argumentácia je možná a nie je ani zriedkavá, prináša však isté nebezpečenstvo pre ženy samotné. Mlčky totiž predpokladá, že ženy sú a majú byť reprezentkami svojho pohlavia a konvenčne chápanej ženskosti. Napokon, samotný Mill

kladie dôraz na rozvoj individuálnych vlôh a schopností a v neposlednom rade na „ten neopísateľný zisk osobného šťastia pre oslobodenú polovicu ľudstva; ten rozdiel medzi životom, podriadeným vôli iných a životom v racionálnej slobode“ ([6], 140).

Ako som už spomenula, podľa môjho názoru viaceré Milllove úvahy, zhrnuté najmä v práci *Poddanstvo žien*, sú aj v súčasnosti aktuálne; táto jeho práca ponúka rozhodne viac než len kritiku vtedajších pomerov – autor sa vyjadruje k viacerým otázkam, ktoré neboli aktuálne len v jeho dobe, ale vlastne dodnes patria v rámci feministickej teórie medzi tie, ktoré priťahujú pozornosť, raz s väčšou, inokedy s menšou intenzitou, takmer permanentne. Medzi takéto otázky patrí napr. otázka príčiny či pôvodu subordinovaného postavenia žien v spoločnosti, otázka existencie alebo neexistencie podstatných, substanciálnych alebo prírodou daných odlišností medzi pohlaviami, resp. otázka pôvodu týchto odlišností či s touto otázkou súvisiaci problém sociálnej konštruovanosti ženskosti. Hoci nemožno súhlasiť úplne so všetkým, čo Mill k uvedeným otázkam napísal, mnohé jeho názory si zasluhujú pozornosť aj v súčasnosti. A čo treba obzvlášť zdôrazniť, filozof svoje názory podopiera závažnými filozofickými argumentmi. Napr. na margo tézy, nezriedka zanievajúcej aj v súčasnosti, podľa ktorej historická skúsenosť hovorí v prospech existujúceho systému, a tak vlastne potvrdzuje nadvládu mužov nad ženami, Mill poznamenáva: „Skúsenosť zrejme nemohla rozhodnúť medzi dvomi smermi, keďže existovala skúsenosť iba s jedným smerom.“ ([6], 34)

Mill vo svojom liberalistickom myšlienkovom rámci kladie dôraz skôr na podobnosti než na odlišnosti medzi ženami a mužmi, hoci niektoré formulácie jeho názorov prezrádzajú autorovu nedôslednosť alebo aj nerozhodnosť; na jednej strane zdôrazňuje, že „akékoľvek mentálne rozdiely, ktoré údajne existujú medzi ženami a mužmi, sú iba prirodzeným dôsledkom rozdielov v ich výchove a okolnostiach a nesvedčia o žiadnom radikálnom rozdiely, a tým menej o ich radikálnej menejcennosti od prírody“ ([6], 80), na druhej strane ale venuje nemalo pozornosti tomu, aby vyzdvihol pozitívny význam a dôležitosť niektorých „údajne existujúcich“ mentálnych či charakterových rozdielov, ktorými sa vyznačujú ženy. Môže tu vzniknúť dojem, že jeho úvahy o tejto otázke oscilujú medzi klasickou liberalistickou pozíciou, ktorá princíp rovnosti buduje na predpoklade rovnakosti, a pozíciou, ktorá sa vo feministickej teórii zreteľnejšie artikulovala až v období nástupu druhej vlny feminizmu v 60-tych a 70-tych rokoch 20. storočia, teóriou diferencie. Myslím však, že v otázke ženskej emancipácie a rodovej rovnosti je Millova pozícia jasne liberalistická – dôsledne obhajuje princíp rovnosti podobne ako aj jeho manželka Harriet Taylorová, ktorá vo svojom najznámejšom článku *The Enfranchisement of Women* (Volebné právo žien, 1851) volá po udelení volebného práva ženám a obhajuje princíp rovnosti medzi ženami a mužmi. Podobne prekračuje dobový kontext aj Millova analýza a kritika v spoločnosti a kultúre zakorenených názorov na „poslanie“ žien a mužov, na ich „prirodzené“ miesto v spoločnosti. Mill v tejto súvislosti zdôrazňuje potrebu analýzy štruktúry a mechanizmov pôsobenia takýchto názorov, rodových stereotypov, dobre si uvedomujúc obtiažnosť pôsobenia proti „masovému cíteniu“. Akoby viedol polemiku s pomysleným protivníkom, zástancom „ustálených zvykov a všeobecných názorov“ ([6], 13) na prirodzenosť a nevyhnutnosť subordinovaného postavenia žien, množstvom brilantných argumentov rad radom vyvracia

všeobecne rozšírené názory na menejcennosť žien a dochádza k záveru, podľa ktorého „akýkoľvek univerzálny zvyk neposkytuje... nijaký predpoklad a nemal by vytvárať predsudok v prospech usporiadania, ktoré umiestňuje ženy do sociálneho a politického područia mužov“ ([6], 28).

Nielen v Millovom viktoriánskom Anglicku, ale aj v súčasnosti sa nezriedka objavuje argumentácia obhajujúca subordinované postavenie žien odvolávaním sa na tzv. „ženskú prirodzenosť“, na prirodzené vlohy a schopnosti žien či na prirodzené poslanie žien. Myslím, že na tomto mieste je vhodné odčítovať trošku dlhšiu pasáž z Millovej eseje: „Nikam nevedie ani tvrdenie, že obe pohlavia sú vďaka svojej prirodzenosti dobre prispôsobené svojim súčasným funkciám a postaveniu a že vďaka nej sa na ne hodia. Stojac na stanovisku zdravého rozumu a povahy ľudskej mysle, odmietam to, že niekto pozná alebo môže poznať prirodzenosť oboch pohlaví, pretože nikto ich nikdy nevidel ináč, než ich vidíme v súčasnom vzťahu. Keby bola niekedy existovala spoločnosť mužov a žien, kde ženy nie sú pod nadvládou mužov, mohli by sme vedieť niečo o mentálnych a morálnych rozdieloch, ktoré môžu byť vlastné ich prirodzenosti. To, čo sa teraz nazýva prirodzenosťou žien, je výlučne umelá vec – výsledok násilného potláčania v niektorých smeroch a neprirodzenej stimulácie v smeroch iných.“ ([6], 35) J. S. Mill tu nielenže upozorňuje na nemožnosť poznať „prirodzenú“ povahu žien – veď to, čo sa za také považuje, je výsledkom výchovy a socializácie –, ale odhaľuje aj falošnosť každej argumentácie, ktorá vychádza z konštatovania „prirodzených“ vlôh a schopností. Veď ak by muži naozaj vážne verili tomu, čo hovoria, že rola manželky a matky je prirodzeným poslaním ženy, nestavali by pre ne bariéry, znemožňujúce, aby sa realizovali aj v iných sférach. Myslím, že aj v súčasnosti je hodný zamyslenia jeho postreh, podľa ktorého „... poznanie, ktoré muži môžu získať o ženách..., je až zúfalo nedokonalé a povrchné a vždy také aj zostane, pokiaľ ženy samy o sebe nepovedia to, čo majú povedať“ ([6], 40). A keď súčasné feministky upozorňujú na dôležitosť ženského hlasu a vyzývajú ženy, aby ony samé prehovorili o svojich životoch a o svojej skúsenosti, akoby sme začuli aj poldruha storočia starý hlas Johna Stuarta, podľa ktorého problém odlišnosti pohlaví je takým predmetom, „o ktorom nie je možné nič definitívne poznať, pretože tí, ktorí jediní ho môžu poznať – samotné ženy – poskytli len málo svedectiev, a navyše aj tie sú prevažne skreslené“ ([6], 38).

3. Millovo *Poddanstvo žien* vo svetle súčasnej feministickej reflexie. Kým väčšina Millových názorov o príčinách a dôsledkoch podriadeného postavenia žien v spoločnosti, ako aj jeho návrhy týkajúce sa nápravy existujúceho stavu a jeho vízie rovnosti boli v rámci prvej vlny feminizmu – obzvlášť v ženskom hnutí konca 19. a začiatku 20. storočia, zameranom predovšetkým na dosiahnutie politických a občianskych práv žien – všeobecne a široko akceptované, v súčasnej feministickej filozofii recepcia Millových myšlienok, jeho teoretického, ale aj politického odkazu je oveľa diferencovanejšia. Súčasná recepcia Milla nie je zďaleka ani jednohlasná, ani jednoznačne pozitívna, skôr naopak, neraz v nej zaznievajú aj hlasy kritické až odmietavé.

Veľmi častým terčom (a teba povedať, že oprávnenej) kritiky zo strany súčasných feministických filozofiek je Millovo akceptovanie tradičnej deľby práce v rodine – jeho

predpoklad, podľa ktorého právne zaručená rovnosť odstráni poddanstvo žien, aj keď rodová deľba práce v rodine a domácnosti zostane zachovaná, sa v súčasnosti naozaj ukazuje ako príliš optimistická, až naivná. Akoby Mill pozabudol na svoje vlastné upozornenie, že ženy sú obmedzované nielen právnymi predpismi a zákonmi, ale aj zvykmi a ustálenými názormi či „masovým cítením“. Hoci Mill ostro kritizuje a odsudzuje postavenie žien v manželstve, práve v jeho úvahách o manželstve sa najvýraznejšie prejavujú aj isté limity jeho liberálneho feminizmu. Tieto obmedzenia sú zreteľné napr. v jeho akceptácii tradičného, nielen v jeho dobe panujúceho názoru, podľa ktorého vydatá žena je zodpovedná za udržiavanie domácnosti a za výchovu detí, kým mužova zodpovednosť sa týka finančného zabezpečenia rodiny. Mill predpokladá, že aj vzdelaná žena, ktorá je schopná zarábať si na vlastné živobytie, vstupom do manželstva sa dobrovoľne vzdáva možnosti zamestnať sa a uprednostňuje starostlivosť o deti a domácnosť. Millova vízia rovnosti teda nespochybňuje rodovú deľbu práce v rodine – a práve tento moment sa stal častým motívom kritiky Millovej koncepcie zo strany súčasných feministických filozofiiek (pozri napr. [7], 211). Millovo liberalistické presvedčenie, podľa ktorého na úplné odstránenie despotickej vlády mužov nad svojimi ženami „nie je nič potrebnéjšie ako to, aby aj ženy nadobudli rovnaké práva a dostalo sa im ochrany zo strany zákona tým istým spôsobom, ako sa dostáva ostatným osobám“ ([5], 96), a prílišná sústredenosť na rovnosť pred zákonom ho robia menej vnímavým voči iným než právnym formám nerovnosti a mocenskej nerovnováhy medzi manželmi.

Viacere pasáže Millovej práce o poddanstve žien dávajú dobrý dôvod na takúto kritiku; autor sa často vyjadruje tak, akoby sa domnieval, že poskytnúť ženám rovnaké práva, aké majú muži, je dostačujúce na odstránenie „disparity privilégii“ a na elimináciu ich subordinovanej pozície. V súčasnosti (vlastne od čias nástupu druhej vlny feminizmu v 60-tych rokoch minulého storočia) sa takýto postoj, typický pre prvú vlnu feminizmu a jeho liberalistický myšlienkový rámec, považuje za prekonaný. Totiž práve dosiahnutie volebného práva žien vo väčšine demokratických krajín na začiatku minulého storočia ukázalo, že občianske a politické práva sú síce nevyhnutnou, ale nie postačujúcou podmienkou reálnej rovnosti žien a mužov. V súvislosti s vyššie načrtnutými Millovými názormi sa vynára otázka o kompatibilite ním zdôrazňovaného princípu rovnosti na jednej strane a tiež ním obhajovanej tradičnej deľby práce v rodine na druhej strane. Podľa interpretácie, ktorú ponúka M. L. Shanleyová, Millovo presvedčenie o rovnosti bolo silnejšie a možno mu pripísať inú teoretickú váhu než jeho tradicionalistickým názorom o deľbe práce v rodine. Jeho viera v nevyhnutnosť rovnosti ako podmienky manželského partnerstva či priateľstva mala povahu teoretického princípu či zásady a spočívala na normatívnom predpoklade, že ľudské vzťahy medzi rovnými sú vyššieho rádu, sú morálne hodnotnejšie než medzi nerovnými. Na druhej strane jeho presvedčenie, že rovnosť možno nastoliť aj v prípade, keď ženy budú mať výlučnú zodpovednosť za udržiavanie domácnosti, má skôr charakter predpokladu, ktorý možno modifikovať a zmeniť, ak sa v praxi neosvedčí, resp. ak ho prax vyvráti (podobne tvrdil, že nemožno teoreticky rozhodnúť, či je lepší socializmus, alebo kapitalizmus, ale musí sa to musí preveriť v praxi). Princíp rovnosti v manželstve mal preňho charakter morálneho imperatívu, kým deľbu práce v rodine považoval zrejme za

empirickú záležitosť, ktorá sa môže meniť podľa okolností. Možno preto súhlasiť s názorom, podľa ktorého konečný Millov návrh na odstránenie poddanstva žien nespočíva primárne v návrhu rovnosti príležitostí, ale v jeho návrhu manželského priateľstva – rovnosť šancí je len nástrojom, pomocou ktorého je dosiahnuteľné to druhé (pozri [8], 416).

Popri takejto reflexii pozitívne naklonenej Millovým názorom sa však vyskytujú v súčasnej feministickej filozofii aj oveľa kritickejšie hodnotenia filozofovho odkazu. Ku kritickejšie ladeným autorkám patrí napr. M. Gatensová, podľa ktorej tak Millove, ako aj Taylorovej návrhy na zlepšenie situácie žien v sociálnom a politickom živote spoločnosti, ale aj vo sfére súkromnej, sú nielen značne limitované charakterom doby a historickými okolnosťami, ale míňali svoj cieľ takpovediac z princípálnych dôvodov – predovšetkým preto, že sú zakorenené v univerzalistickom pohľade na človeka. V interpretácii tejto autorky práve táto okolnosť svedčí o tom, že obaja zostali v tradičnej osvietenскеj paradigme a vlastne neprekročili androcentrický myšlienkový rámec ([1], 29). Vskutku, v Millovom *Poddanstve žien* neraz zaznievajú tóny filozofického univerzalizmu, reflektujúceho človeka ako takého, ako univerzálnu, rodovo nešpecifickú bytosť, čo prezrádza aj pevnú zakotvenosť tohto filozofa v osvietenскеj myšlienkovvej tradícii. Mill, podobne ako Harriet Taylorová, prechováva skoro neohraničenú vieru v silu (univerzálného) ľudského rozumu a optimisticky verí v silu výchovy a vzdelania, keď napr. predpokladá, že príčiny podriadenia a znevýhodňovania žien možno odstrániť zmenou ich výchovy a vzdelávania a zmenou spoločenského a kultúrneho prostredia. Mill takisto verí vo všeobecný progresívny vývoj človeka a v spoločenský pokrok – progres pritom konceptualizuje v súlade s osvietenskou tradíciou ako prechod od vášni k rozumu, od prírody ku kultúre. V takomto spôsobe chápania vývoja možno identifikovať implicitný predpoklad, podľa ktorého ženy, ak sa majú podieľať na ľudskom prograse, resp. sa majú stať jeho účastníčkami, majú sa stať podobnými mužom, ktorí stelesňujú kultúru a racionalitu. Práve v tomto bode možno podľa uvedenej autorky identifikovať prítomnosť istého androcentrizmu či maskulínnych predpojatostí v Millových filozofických názoroch na rozum a kultúru. „Táto predpojatosť je evidentná v predpokladoch, ktoré filozofi prijímajú v súvislosti s tým, aké typy aktivít považujú za kultúrne a racionálne.“ ([6], 33) Znamená to ale, že v tradičnej filozofii rozšírená implicitná asociácia medzi mužskosťou, rozumom a kultúrou na jednej strane, a ženskosťou, emocionalitou a prírodou na druhej strane predstavuje taký myšlienkový horizont, ktorého prekročenie si vyžaduje opustenie osvietenstvom formovaného myšlienkového rámca a rekonceptualizáciu najzákladnejších pojmov a filozofických koncepcií. Takýto krok John Stuart Mill neurobil – tak ako ho neurobili ani významné predstaviteľky liberálneho feministického myslenia 19. storočia. Napriek tomu som presvedčená, že prínos Millovho diela je pre teóriu liberalizmu, ako aj pre feministickú filozofiu neodškriepiteľný a filozof viacerými svojimi názormi značne predstihol svoju dobu. Jeho koncepcia rodovej rovnosti, ako ju sformuloval v spise o poddanstve žien, napriek viacerým problematickým či kritizovateľným momentom dodnes zostáva jedným z argumentačne najprepracovanejších a filozoficky najzaujímavejších koncepcií liberálneho feministického myslenia.

LITERATÚRA

- [1] GATENS, M.: *Feminism and Philosophy. Perspectives on Difference and Equality*. Cambridge, Polity Press 1991.
- [2] HARDING, S.: *The Science Question in Feminism*. Ithaca and London, Cornell University Press 1986.
- [3] JACOBS, J. E.: „The Lot of Gifted Ladies is Hard: A Study of Harriet Taylor Mill Criticism“. In: *Hypatia* Vol. 9, No. 3, 1994.
- [4] KLINGER, C.: „Dva kroky vpred, jeden vzad – a štvrtý krok ponad ne.“ In: *Aspekt* 1988 č. 1.
- [5] MILL, J. S.: *O slobode*. Bratislava, Iris 1995.
- [6] MILL, J. S.: *Poddanstvo žien*. Bratislava, Kalligram 2003.
- [7] PATEMAN, C.: *Sexuálna zmluva*. Bratislava, Aspekt 2000.
- [8] SHANLEY, M. L.: „The subjection of women.“ In: *The Cambridge Companion to Mill*. Cambridge University Press 2000.
- [9] SZAPUOVÁ, M.: „Kategória rodu vo feministickom diskurze.“ In: *Aspekt* 1988 č. 1.

Príspevok vznikol v rámci grantového projektu Vega č. 1/0015/03.

PhDr. Mariana Szapuová, Csc.
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava
SR

OPRAVA

Prosíme čitateľov, aby si na obálke č. 10/2004 opravili meno autora. Namiesto **Ondrej Mézsáros** má byť správne **Ondrej Mézsáros**.

Autorovi a čitateľom sa ospravedlňujeme.

Redakcia